

BUDİZM'DE BUDA-GEYİK MÜNASEBETİNDEN BEKTAŞİLİKTEKİ VELİ-GEYİK MÜNASEBETİNE FROM BUDDHA-DEER RELATIONSHIP IN BUDDHISM TO AWLIYA-DEER RELATIONSHIP IN BEKTASHISM

SÜMEYRA ALAN*
Sorumlu Yazar

Öz

Budizm, Hindistan'ın kuzeydoğusunda doğmuş, duyguların kontrolü, ahlaki temizlik ve evrensel sevgi gibi temellere dayanan mistik bir öğrettir. Bektaşilik ise XIII. yüzyılda Kalenderilik çevresinde şekillenmiş, insanlık ve sevgi gibi evrensel değerlere vurgu yapmış bir tarikattir. Her ne kadar farklı tarihlerde ve farklı coğrafyalarda ortaya çıksalar da, Budizm ve Bektaşilik bazı benzer sembolleri ve anlamları paylaşır. Her ikisi de insanlığın derinliklerindeki evrensel değerlere odaklanır ve ruhsal yönden insanları bir araya getirir. Her iki gelenekte de geyik figürü, doğanın ve doğal dengenin bir sembolüdür. Budizm ve Bektaşilikte geyik, genellikle doğanın zarafeti, huzuru ve dengesiyle ilişkilendirilir. Bu figürler, insanın doğayla olan bağlantısını ve doğanın güzelliklerini temsil eder. Ayrıca, geyik figürü her iki inanç geleneğinde de manevi aydınlanmanın bir sembolüdür. Budizm'de geyik figürü, Buda'nın aydınlanması ve manevi yolculuğu ile ilişkilendirilirken, Bektaşilikte geyik figürü, insanın içsel dengeyi bulması ve manevi arayışı temsil eder. Bunun yanı sıra, geyik figürü her iki gelenekte de huzur, zarafet ve dinginlik gibi kavramlarla ilişkilendirilir. Ruhsal arayışın bir parçası olarak görülen geyik, insanın içsel dengeyi bulmasını ifade eder. Budizm içerisinde geyik metamorfozu, genellikle sembolik bir anlam taşıyan ve farklı Budist metinlerinde çeşitli yorumlarla ele alınan bir kavramdır. Özellikle Buda'nın hayatı ve öğretileriyle ilgili metinlerde geyiklerin önemli bir sembol olarak kullanıldığı görülür. Hacı Bektaş Veli'nin geyik donuna girmesi de aynı şekilde manevi yolculuğunu ve içsel dönüşümünü sembolize eder. Geyik donuna girmek, dünyevi bağlardan kurtulma ve manevi huzura ulaşma arayışını temsil eder. Çalışmamızda Budizm'de karşımıza çıkan geyik sembolü hakkında bilgi verildikten sonra Budizm'deki geyik metamorfozunun Bektaşilikteki benzerliğinde ayna tutulacak, geyikle ilgili tanıklar ve anlatılar çalışmamız aracılığıyla okuyucuya sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Dili, metamorfoz, geyik figürü, Budizm, Bektaşilik

Abstract

Buddhism is a mystical teaching born in the north-east of India, based on the control of emotions, moral purity and universal love. Bektashism, on the other hand, is a sect that was shaped around Kalenderism in the eighteenth century and emphasised universal values such as humanity and love. Although they emerged at different dates and in different geographies, Buddhism and Bektashism share some similar symbols and meanings. Both focus on universal values deep within humanity and bring people together spiritually. In both traditions, the deer figure is a symbol of nature and natural balance. In Buddhism and Bektashism, the deer is often associated with the grace, peace and balance of nature. These figures represent the human connection with nature and the beauty of nature. In addition, the deer figure is a symbol of

Araştırma Makalesi / Künye: ALAN, SümeYra. "Budizm'de Buda-Geyik Münasebetinden Bektaşilikteki Veli-Geyik Münasebetine". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 112 (Aralık 2024), s. 263-277. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1483486>

* Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı, E-mail: sumeyra.alan@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4406-2022.

spiritual enlightenment in both faith traditions. In Buddhism, the deer figure is associated with the Buddha's enlightenment and spiritual journey, while in Bektashism, the deer figure represents the finding of inner balance and spiritual quest. In addition, the deer figure is associated with concepts such as peace, grace and serenity in both traditions. The deer, which is seen as a part of the spiritual quest, expresses the finding of inner balance. Within Buddhism, the deer metamorphosis is a concept that usually carries a symbolic meaning and is discussed with various interpretations in different Buddhist texts. Especially in texts about the life and teachings of the Buddha, deer are used as an important symbol. Haji Bektash Veli's donning of the deer's underpants likewise symbolises his spiritual journey and inner transformation. Entering the deer's underwear represents the quest to get rid of worldly ties and reach spiritual peace. In our study, after giving information about the deer symbol in Buddhism, the deer metamorphosis in Buddhism will be mirrored in the similarity of the deer metamorphosis in Bektashism, and witnesses and narratives about the deer will be presented to the reader through our study.

Key Words: Old Turkic Language, metamorphosis, deer figure, Buddhism, Bektashism

Giriş

Metamorfoz, bir organizmanın yaşam döngüsü içindeki belirli bir aşamadan diğerine geçişi ifade eden bir terimdir. Genellikle bu terim, böcekler, kurbağalar ve bazı diğer omurgasızlar gibi organizmaların larva veya yavru aşamalarından yetişkin aşamalarına geçişini anlatmak için kullanılır. Bu dönüşüm süreci, organizmanın fiziksel yapısında ve genellikle yaşam tarzında önemli değişikliklerle karakterizedir. Bir tırtılın kelebek haline gelmesi veya bir kurbağa yavrusunun kurbağa haline dönüşmesi bu duruma örnek verilebilir. Metamorfoz, biyolojik olarak bir organizmanın evrimsel uyumunu ve adaptasyonunu sağlayan önemli bir süreçtir. Güncel Türkçe Sözlükte, “şekil değiştirme” veya “metamorfoz” kavramları “başkalaşma” anlamına gelecek şekilde tanımlanmıştır (TDK, 20.05.2024). Bu tanıma göre başkalaşma, bir varlığın başka bir forma dönüşüm sürecini ifade etmektedir. Folklor araştırmalarında ise şekil değiştirme veya metamorfoz genellikle insanların, hayvanların, bitkilerin ve cansız varlıkların öz niteliklerini kaybederek birinden diğerine geçişi; cansız maddenin canlanması veya canlı varlığın cansız hale gelmesi gibi değişimler olarak ifade açıklanmaktadır (Boratav, 1973: 76). Bu bağlamda; ermiş bir kişinin turna, güvercin, doğan, geyik, yılan, balık veya ejderha vb. hayvanların formuna bürünerek kerametini göstermesi de “don değiştirme” kavramını ifade etmektedir (Kaya, 2007: 252). Bu kavram, Türk halk anlatılarının her türünde hayat bulmakta ve sıklıkla kullanılmaktadır. Don, şekil yahut suret değiştirme anlatılarında –bilinçli bir şekilde tercih edilen– güvercin, geyik vb. motifler basit semboller olmanın ötesinde, kültürlerin derin anlamlarını taşıyan işaretlerdir. Her ne kadar evrensel bir nitelik taşıyalar da, her kültürde farklı anlamlar kazanırlar. Bu da motiflerin ve tiplerin kültürel bağlamlarını daha belirgin hale getirir. Kuşa dönüşme motifinin ele alındığı bir anlatıda uçma arzusunun tüm insanlığın ortak bir hayali olduğu ve bu motifin herhangi bir kültüre özgü olmadığını biliriz. Ancak, hangi kuşun seçildiği ve bunun neden tercih edildiği tamamen kültüre özgüdür. İşte burada motifin kültürel boyutu öne çıkar.

Bir motifin farklı kültürlerdeki benzerleriyle karşılaştırılması, kültürel etkileşim ve yayılma süreçlerini anlamak için önemli ipuçları sağlar. Bir kültürün başka kültürler üzerindeki etkisi, benimsediği veya yarattığı motiflerle doğrudan ilişkilidir. Güçlü kültürler, motifleri ya kendileri yaratır ya da onları kendi değer ve normlarıyla bütünleştirir. Bu bağlantı, detaylı bir inceleme sonucunda daha net anlaşılır. Motifler ve tipler evrensel semboller olarak kabul edilse de, her kültürde kendine özgü bir anlam taşır. Bu farklılıklar, kültürlerin kendi kimliklerini ve değerlerini yansıtırken, diğer kültürler üzerindeki etkilerini de gösterir. Motiflerin incelenmesi, kültürel

etkileşim ve yayılma süreçlerini anlamak için güçlü bir araçtır. Her motif, ait olduğu kültürün bir parçasıdır ve o kültürün dilini, düşünce tarzını ve dünyaya bakışını yansıtır. Bu yüzden, motiflerin ve tiplerin incelenmesi, kültürler arası etkileşimleri ve bu etkileşimlerin izlerini anlamak açısından ehemmiyetlidir. Başka bir açıdan bakarsak, motifler ve tipler, evrensel bir dile sahip olsalar da, her kültür bu dili kendi lehçesiyle konuşur. Bu farklı lehçeler, kültürlerin zenginliğini ve çeşitliliğini ortaya koyar. Kuş olma motifi örneğinde olduğu gibi, bir motifin temel anlamı evrensel olabilir, ancak detaylar ve yorumlar kültüre özgüdür. Bu detaylar, kültürlerin kendilerine has özelliklerini ve dünya görüşlerini yansıtır. Motiflerin incelenmesi, kültürler arası etkileşimleri ve bu etkileşimlerin tarihsel süreç içerisindeki izlerini anlamak açısından da önemli bir araçtır. Her motif, ait olduğu kültürün bir parçası olup, o kültürün düşünce yapısını, değerlerini ve normlarını yansıtır. Bu nedenle, motiflerin ve tiplerin incelenmesi, kültürlerin nasıl şekillendiğini ve diğer kültürlerle nasıl etkileşimde bulunduğunu anlamak için büyük öneme sahiptir (Aslan, 2004: 38).

J. P. Roux'a göre, Orta Asya'nın ekonomik yaşamında hayvanların kritik rolü, köklü Şamanizm inancının dinî uygulamalarına yansımaktadır. Şamanlar, ritüellerinin tamamında hayvanların kutsallığını ve önemini vurgularlar ve Şaman figürünün neredeyse insan-hayvan sentezine dönüşümünü sergilerler. Şamanlar, düşman ruhlarla savaşırken ve ruhsal seyahatlerinde yolculuk yaparken, hayvanların rehberliğini kabul ederler. Ocak, Roux'un Türk menkıbelerindeki geyik figürünün Şamanizm ile ilişkilendirdiğini ifade etse de Roux'un "Geyik kılığına giren Türk dervişlerinin bu menkıbeleri Şamanizm'le ilgilidir; Budizm'le alakasını düşünmek çok uzaklara gitmek olur" fikrine katılmaz. Ona göre, geyik donuna bürünme teması daha çok Budizm ile ilişkilidir. Bu düşünceyi vurgulamak için, Saadet Çağatay'ın Müslüman ve Hristiyan anlatılarındaki geyik motifinin temelde Buda'nın menkıbelerinden esinlendiğini belirtmesi ve Ögel'in bazı Orta Asya Türk masallarının¹ gizemli Budist kaynaklardan etkilendiğini aktarması gibi örnekler gösterilebilir. Dolayısıyla Ocak, geyik formuna bürünme motifi ile Budizm arasında derin bir ilişki olduğunun altını çizen bir tutum sergiler (Ocak, 2003: 207-212).

Biz de çalışmamızda, Budist Uygurlarda önem arz eden don değiştirme kavramına odaklanacağız ve bu kavramın bir alt motifi olan geyik sembolünü detaylı bir şekilde inceleyeceğiz. Menşe efsaneleri ve menkıbelerde ilahi bir kaynağa işaret eden, kahramanlık açısından üstünlük belirtkisi olarak kabul edilen bu don değiştirme kavramının kökenini tartışacağız. Ayrıca, İslam öncesi Türk inanç sisteminin bir uzantısı olarak yorumlanan bu kavramın, tasavvuf edebiyatındaki menkıbelerde çeşitli anlatı modelleriyle nasıl sürdürüldüğünü ve farklı anlatılarla ne şekilde varlığını devam ettirdiğini değerlendireceğiz.

1. Geyik Sembolüne Genel Bakış

Zarif ve narin yapıyla genellikle masumiyetin ve güzelliğin simgesi olarak görülen geyik, Batı edebiyatında genellikle doğanın saf ve bozulmamış hâliyle ilişkilendirilir. Bu bağlamda, geyik karakteri, insanların doğal dünyayla olan ilişkisini sorgulayan veya yücelten metinlerde karşımıza çıkar. William Wordsworth gibi romantik şairler, doğanın güzelliğini ve masumiyetini vurgulamak için geyik imgelerine başvurmuştur. Geyikler, bu eserlerde insan müdahalesinden uzak, doğal düzenin mükemmelliğini temsil eder. Doğu edebiyatında ise geyik, daha çok mistik ve manevi bir anlam taşır. Özellikle Budist ve Taoist metinlerde, geyik figürü uzun ömür, bilgelik ve spiritüel aydınlanma ile ilişkilendirilir. Çin şiirinde, geyiklerin huzurlu ve sakin tabiatı,

1 Türk dünyası masallarında hayvan donuna girme motifi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Türkan, 2008.

meditasyon ve içsel huzuru simgeler. Bu kültürel arka plan, geyiklerin sadece fiziksel güzellikleriyle değil, aynı zamanda derin ruhsal anlamlarıyla da edebi metinlerde yer bulmasına neden olur. **Formun Üstü**

Gerçek ve mitolojik dünyaların muhteşem bir sentezini sunan Tibet sanatında, Tanrıların öfkesiyle yansıtılan güçlü imgeler, adeta birer perde ardındaki mistik hikâyeleri çağırıştırır. Vahşi tanrılar, hayvan başlı figürler, iblisler ve ruhlar, izleyicileri büyüleyici bir maceraya davet eder. Her türlü varlığın, Tanrıların kudretini simgeleyen sembollerle bezendiği bir labirenti andıran Tibet sanatı, her türden yaratığın – uçan kuşlardan, sürükleyici ejderhalara kadar– tanrıların gücünü taşıyan sembolik taşıyıcılar olduğu bir dünyanın kapılarını aralar. Ejderhalar, Garuda, Makara, Nāga, Ekaśṛiṅga (tek boynuzlu at), Mrga (geyik), Fēnghuáng 凤凰, 鳳凰 (Çin Anka kuşu) ve Kirtimukha gibi önemli mitolojik Budist hayvanlar, bu sanatın büyüsunü besler. Tibet'in mistik dünyası, yalnızca bir yerel geleneğin ötesine geçmez, aynı zamanda geniş bir izleyici kitlesine evrensel bir çağrıda bulunur. Bu kutsal figürler, Asya ve Avrupa mitolojilerinde de yaygın olarak bulunur ve insan ruhunda derin etkiler bırakır (Beer, 1999: 59-60).

Bu mitolojik hayvanlar arasında çalışmamızın konusunu oluşturan geyikler (Skt. *mrigá* MW 1899: 828b; Tib. *sha ba, ri dags, ri dwags* Hopkins), mistik *thangka* tablolarında, maneviyatın derinliklerinde dolaşan Buda'ları, Bodhisattvaları, Arhatları ve Hintli ile Tibetli Budist ustalarını yansıtırken karşımıza çıkarlar. Bu tablolar, esrarengiz bir aura ile dokunmuş, zamanın ötesinde bir dünya sunarlar ve geyikler bu gizemli yolculuğun sembolüdür. Onların silüetleri, Varanasi'nin surlarla dolu kıyılarındaki Sarnath'ta, "Dharma Çarkı'nın İlk Dönüşü" olarak bilinen mistik anın yansımasıdır ve derin manevi kavrayışların kapısını aralar (Beer, 1999: 83).

Budizm içerisinde geyik metamorfozu, genellikle sembolik bir anlam taşıyan ve farklı Budist metinlerinde çeşitli yorumlarla ele alınan bir kavramdır. Özellikle Buda'nın hayatı ve öğretileriyle ilgili metinlerde geyiklerin önemli bir sembol olarak kullanıldığı görülür. Buda'nın bir geyik olarak yeniden doğuşu hakkında daha fazla bilgi sağlamak için farklı Budist eserlerden bazı örnekler şu şekilde verilebilir:

- Jataka Masalları: Budist geleneğin en önemli metinlerinden biri olan Jataka masalları, Buda'nın geçmiş hayatlarında yaşadığı deneyimleri ve öğretilerini anlatır. Bu masalların birçoğunda, Buda'nın hayvan formunda yeniden doğuşu ve bu deneyimlerden çıkarılan dersler anlatılır. "Banyan Geyiği"² masalı, Buda'nın bir Banyan geyiği olarak doğup sürüsüne rehberlik ettiği en bilinen Jatakalardan biridir (Martin, 1990: 1). Banyan Geyiği masalı yani *Nigrodhamiga Jataka*³'nin konusu kısaca aşağıda özetlenen şekilde verilebilir: Bodhisattva bir zamanlar geyikmiş. Rengi altın rengindeymiş, formu mükemmeliş ve büyük bir sürünün lideriymiş. Aynı altın rengine sahip olan ve aynı zamanda büyük bir sürüye liderlik eden başka bir geyik olan Sakha ile arkadaşmış. Kral yemek için her gün bir geyik öldürmüştü ve okla vurulmak uzun ve yavaş ölümlere neden olduğundan, Bodhisattva her gün rastgele bir geyiği doğrama tahtasına göndermeye başlamış, böylece acı çekmeden ölebileceklermiş. Hamile bir dişi geyik seçildiğinde Bodhisattva onun yerini almış. Bu hayırseverlik gösterisinden etkilenen kral, tüm hayvanların öldürülmesini yasaklamış.

2 Kral Banyan Geyiği Jataka, Buda'nın, sürüsü yakalanıp Benares Kralı'nın avlaması için bir parkta tutulan altın geyik kralı olarak eski enkarnasyonlarından birini anlatır. Ayrıntılı bilgi için bk. Jataka Tales Vol 1: *King Banyan Deer* [Chapter 1] (https://www.buddhanet.net/e-learning/buddhism/bt1_13.htm).

3 Ayrıntılı bilgi için bk. <https://thejatakatales.com/nigrodhamiga-jataka-12>; Cowel, 1895: 36-42.

Banyan Geyiği masalı (*Nigrodhamiga Jataka*) dışında Buda'nın bir zamanlar geyik olduğu Jataka örnekleri şunlardır:

- *Lakkhana Jataka*⁴: Bodhisattva bir zamanlar ormanda yaşayan büyük bir sürüyü yöneten bir geyikmiş. Yaşlandığı vakit ise iki oğlu Lakkhana ve Kala sürünün sorumluluğunu üstlenmiş. Ekin mevsiminde insanlar tarlalarını korumak için geyikleri öldürdüklerinde, geyikler dağların güvenli bölgelerine göç etmişler. Oğullardan biri dikkatsiz davranmış ve gözetimindeki tüm geyikler ölmüş. Bilge olan kardeşi Lakkhana ise tedbirli davranmış. Böylece tek bir geyik bile kaybetmemiş ve Bodhisattva'nın övgüsünü kazanmış.
- *Tipallattha-Miga Jataka*⁵: Bodhisattva bir zamanlar bir geyik sürüsünün lideriymiş ve yeğene avcılardan kaçıp kurtulması için hileler öğretmiş. Yeğeni bir tuzağa yakalandığında ölü taklidi yapmış ve kaçmayı başarmış.
- *Suvannamiga Jataka*⁶: Bodhisattva bir zamanlar geyikmiş. Eşi gibi olağanüstü derecede güzel ve zarıfmiş ve seksen bin kişilik bir sürüye liderlik ediyormuş. Bir tuzağa yakalanmış ve karısı avcıya onun yerine kendisini öldürmesi için yalvarmış. Avcı onun bağlılığından etkilenmiş ve ikisinin de yaşamasına izin vermiş.
- *Nandiyamiga Jataka*⁷: Bodhisattva bir zamanlar ebeveynlerine bakmaya kendini adanmış bir geyikmiş. Sürüsü kolay avlanmak için bir çitin içine toplandığında, Bodhisattva ailesini kurtarmak için kendini feda etmiş. Sonra kral onu vurmak üzereyken, Bodhisattva büyük erdemiyile kralın gönlünü kazanmış. O andan itibaren kral parktaki tüm hayvanların öldürülmesini yasaklamış.
- *Ruru Jataka*⁸: Bodhisattva bir zamanlar altın renkli ve her bakımdan mükemmel bir geyikmiş. Kötü bir adamı boğulmaktan kurtarmış ve daha sonra kraliçe altın bir geyiğin kendisine vaaz vermesini istediğinde, bu adam büyük bir ödül alabilmek için Bodhisattva'nın yerini ifşa etmiş.
- *Sarabha-Miga Jataka*⁹: Bodhisattva bir zamanlar bir geyikmiş. Bodhisattva'yı öldürmeye çalışan bir kral onu kovalarken bir çukura düşmüş ve boğulmak üzereymiş. Bodhisattva onu kurtardı ve bundan sonra kral doğru bir şekilde yaşamaya başladı. Ancak tanrıların kralı Indra, kralın insanlara Bodhisattva'nın din değiştirmesine yol açan asil davranışını anlatması için yeryüzüne inmek zorunda kalmış.
- *Rohanta-Miga Jataka*¹⁰: Bodhisattva bir zamanlar altın bir geyikmiş. Bir kraliçe rüyasında altın bir geyikten bir vaaz dinlediğini görmüş ve kral onu yakalaması için bir avcı tutmuş. Bodhisattva yakalandığında, erkek ve kız kardeşi avcıyı Bodhisattva'yı serbest bırakması için ikna etmiş. Bodhisattva avcıya teşekkür etmek için ona kutsal yaşamı öğretmiş, böylece Bodhisattva'nın yerine kral ve kraliçeye vaaz verebilecekti.
- Budavamsa¹¹: Budist kanonunun bir parçası olan Budavamsa, Buda'nın geçmiş hayatlarını ve aydınlanmasını anlatan bir metindir. Budavamsa'da, Buda'nın önceki hayatlarına dair birçok hikâye bulunur ve bazıları geyik olarak yeniden doğuşunu anlatır.

4 Ayrıntılı bilgi için bk. <https://thejatakatales.com/lakkhana-jataka-11>; Cowel, 1895: 34-36.

5 Ayrıntılı bilgi için bk. <https://thejatakatales.com/tipallattha-miga-jataka-16>; Cowel, 1895: 47-50.

6 Ayrıntılı bilgi için <https://thejatakatales.com/suvannamiga-jataka-359/>

7 Ayrıntılı bilgi için bk. <https://thejatakatales.com/nandiyamiga-jataka-385/>

8 Ayrıntılı bilgi için bk. <https://thejatakatales.com/ruru-jataka-482/>

9 Ayrıntılı bilgi için bk. <https://thejatakatales.com/sarabha-miga-jataka-483/>

10 Ayrıntılı bilgi için bk. <https://thejatakatales.com/rohanta-miga-jataka-501/>

11 Ayrıntılı bilgi için bk. <https://thubtenchodron.org/tr/2014/10/our-teacher-shakyamani/>

- Avadana Kitapları: Avadana kitapları, Budist öğretilerde Buda'nın ve diğer önemli figürlerin geçmiş hayatlarına dair hikâyeler içerir. Bu kitaplarda, Buda'nın geyik olarak yeniden doğuşuyla ilgili çeşitli öyküler bulunmaktadır. Özellikle *Mahajanaka Avadana* ve *Sibi Avadana* gibi metinlerde bu tema sıkça karşımıza çıkar. Bu hikâyelerde, Buda'nın önceki yaşamlarından birinde, özellikle hükümdar Sibi veya Prenses Mahajanaka'nın hikâyelerinde, Buda'nın önceki yaşamlarını ve aydınlanma yolundaki fedakârlıklarını anlatırken Buda'nın geyik olarak tezahür ettiği görülmektedir.
- Lalitavistara Sutra: Bu Mahayana Budist metni, Buda'nın hayatını ve öğretilerini anlatır. Lalitavistara Sutra'da, Buda'nın geçmiş hayatlarına ve reenkarnasyonuna dair birçok hikâye bulunur ve bazıları geyik olarak yeniden doğuşu vurgular (Read.84000 "Lalitavistara" maddesi). Sutra'lar arasında geçen ve *Kuan Şi İm Pusar*¹² adıyla anılan eserde karakter analizi yaptığı bir çalışmada Yıldız, eserde yer alan kahramanın dünyadaki canlılara şekil değiştirip görünerek, onları kurtardığını aktardıktan sonra şu örneği vermiştir: ... adruk adruk etüz körtgürüp bu sav atlıg yir suvda yoriyur tınlıglarıg kutgarur... asıg tusu kılur... "Çeşitli kılıklara girip bu sav Skt. *saha* adlı memlekette yaşayan canlı varlıkları kurtarır, onlara fayda sağlar." (2019: 65).

Yukarıda bahsi geçen anlatılar vasıtasıyla da görüleceği üzere hikâyelerde geyik, kahramanları dönüştürücü bir maceraya sürükleyen bir figür olarak sıkça karşımıza çıkar. Dervişlerin geyik donuna bürünmesi, Şamanların ise geyik kemikleri ve tüylerinden yapılan kutsal elbiseleri giymesi gibi örnekler, geyiğin mistik anlamının altını çizer. Buda'nın bile geyik şekline bürünmesi, bu hayvanın tanrısal bir sembol olarak kabul edildiğini gösterir. Hikâyelerde geyiğin tekrar eden çağrısı, onun eski inançlardan beslenen derin bir sembol olduğunu düşündürür. Bu özdeşleşme, insanın ötesinde bir anlam taşıyan bir figür olarak geyiğin evrenselliğini vurgular (Saltık Özkan, 2010: 87).

Budizm inanç geleneğinde korkusuzluğu simgeleyen geyikler, duvar resimlerinde tanrısal düzenin doğal uyumunu yansıtarak, aynı zamanda Buda'nın ilk öğretilerine göndermelerde bulunurlar. Geyik metamorfozu ayrıca manevi bir anlam yüklenmiştir. Bazı metinlerde, bilge kişilerin geyik formunda belirerek olağanüstü güçlerini sergilediklerine dair hikâyelere rastlanır. Geyik, bu tür metinlerde bilgelik, zarafet ve doğallık gibi kavramların sembolü olarak kabul edilir. Buda'nın öğretileri sırasında sadece insanların ve göksel varlıkların değil, geyiklerin ve diğer hayvanların bile Dharma'yı dinlemeye geldiği söylenir. Bu nedenle "Geyik Sembolü" Şakyamuni Buda'nın Sarnath'ta Dharma çarkını ilk kez çevirdiği vakit tüm varlıkların ona olan saygısını da ifade etmektedir. Buda daha sonra Rajgir ve Sravasti'de sırasıyla "Dharma Çarkının İkinci Dönüşü" ve "Dharma Çarkının Üçüncü Dönüşü" olarak bilinen iki önemli vaaz etkinliği daha düzenlemiştir. Budist tarihinde, Sarnath'taki "Dharma Çarkının İlk Dönüşü" Budizm'in kuruluş anı olarak kabul edilir. Sarnath kutsal bir Budist mekâmı olarak saygı görür ve "Dharma Çarkının İlk Dönüşü" Şakyamuni Buda'nın yaşamında doğum, aydınlanma ve Nirvana'ya ulaşmasının yanı sıra önemli olaylardan biri olarak kabul edilir. Buda'nın öğretilerinin bir sembolü olarak, yaldızlı üç boyutlu "İkiz Geyik Dharma Tekerleği" amblemi geleneksel olarak manastır çatılarının önüne yerleştirilir. Bu amblem aynı zamanda kutsal Mandala'nın dört giriş kapısında da yer almaktadır (Tibetian Trekking "deer symbol" maddesi).

¹² *Saddharmapundarika-Sutra*'nın 25. bölümü.

2. Geyik Sembolü'nün Kökeni

Geyik sembolü ambleminin kökeninin Budizm'in ortaya çıkışından öncesine dayandığı öne sürülebilir. M.Ö. 2500'lü yıllara tarihlenen Antik İndus Vadisi Uygarlığı'na ait kil mühürlerinde “Tekerlek” amblemi ve yanında “Şiva”nın figürleri bulunmuştur. Bu eski mühürler, Şiva kültü ile Buda'nın ilk takipçileri arasındaki erken dönem ilişkisini temsil etme potansiyeline sahip olabilir. Bodh Gaya'da (dört büyük Budist hac yerinden biri) aydınlanmaya ulaşan Buda, Sarnath'a geri dönmüş ve ilk vaazını burada vermiştir. Bu yerin, kutsal bir orman olarak kabul edilen ve Şiva (Hinduizm'in üç büyük tanrısından biri, aslen hayvanlarla ilişkilendirilen bir tanrı) ile ilişkilendirilebilecek bir mekân olabileceği düşünülebilir. Şiva mezhebine mensup yogiler (Hinduizm'in üç büyük mezhebenden biri, özellikle yıkım tanrısı Şiva'ya taparlar. Bu mezhep inekleri kutsal kabul eder ve takipçilerinin sadece Şiva'ya ibadet ederek nihai kurtuluşa ve ruhsal arınmaya ulaşabileceklerini iddia eder) burada yaşar ve ruhani uygulamalarını gerçekleştirirler.

Sarnath, “Işık Şehri” olarak da bilinen antik Kasha kentinin (bugünkü Varanasi) yakınında yer almaktadır. Şiva'nın takipçileri için burası da aynı derecede kutsaldır. Sarnath'ta devasa kuleler ve Budist manastır kurumları inşa edildiğinden, ilk Budistlerin İkiz Geyik imgesini tanrıları olarak Şiva ile birleştirmiş ve merkezi Şiva figürünü Budist Dharma Tekerleği ile değiştirmiş olmaları mümkündür. Zamanla, İkiz Geyik Dharma Tekerleği'nin tasarımı daha önceki Şiva kült desenlerini aşmış ve Buda'nın öğretilerinin yetkili sembolü haline gelmiştir. İkiz geyikler Budizm'de öğretilen becerikli araçları (Bodhicitta) ve bilgeliği (boşluk) sembolize eder. Ayrıca Buda'ya her zaman eşlik eden müritleri ve sadık takipçileri temsil ederler. İkiz geyikler aynı zamanda hissedebilen varlıkların Buda'ya olan sarsılmaz bağlılığı ve ebedi sığmağı sembolize eder. Bu, Dharma'yı (Budizm öğretileri) yaymanın ve hissedebilen varlıkları karşılıklı olarak “teslim etme” ve “kabul etme” sürecinin temel ihtiyacı ve özüdür (Tibetan Trekking “deer symbol” maddesi)

Sanskritçe'de *mriga* ve Tibetçe'de *sha ba* olarak bilinen geyikler, doğaları gereği utangaç ve gizemli varlıklar olarak kabul edilir ve bu nedenle, barışın ve bilgeliğin diyarı olan saf bir alanın koruyucuları olarak görülürler. Tibet sanatında, eşsiz bir uyum içinde eşlik eden erkek ve dişi geyikler sıklıkla ikili olarak tasvir edilir, bu da evrenin dengesi ve sevginin sonsuz dansını simgeler. Bu büyümlü varlıklar, Budist tapınaklarının antik girişlerini süsleyen altın renkli Dharmacakra'nın yanlarında göz kamaştırıcı bir şekilde belirirler, sanki bilgelik ve ışığın bekçileri olarak. Çin efsanelerinde, geyik, ölümsüzlüğün simgesi olarak kabul edilir ve mistik bir mantarın izini süren tek varlık olarak görülür. Boynuzlarının ucundaki bu mucizevi mantarın özünü taşıdığına inanılır ve bu nedenle, geyik boynuzlarından yapılan ilaçlar, sonsuz gençlik, sağlık ve yaşamın kaynağıdır. Geyik veya antilop derileri Budist uygulayıcılar için meditasyon oturakları veya asanalar olarak hizmet eder. Milarepa, Rechungpa veya Thangtong Gyalpo gibi yoginler genellikle geyik derisinden bir mat üzerinde otururken gösterilir. Bir asana olarak geyik derisinin münzevinin ihtiyaç duyduğu yalnız sükûneti ve farkındalığı arttırdığına, geyiğin saf veya *sattvic* enerjisinin veya *shaktisinin* uygulayıcı tarafından emildiğine inanılır. Öfkeli tanrı pratiğinde kaplan derisi *asana* daha yaygın olarak kullanılır ve *rajas* veya dinamik enerjiyi ifade eder. (Beer, 1999: 83). Genellikle uğurlu tanrıların bulunduğu manzaralarda tasvir edilir. Böyle zamanlarda doğanın uyumunu ve tanrıların saf topraklarının korkusuzluğunu temsil ederler (Tibetan Trekking “deer symbol” maddesi).

Budist ikonografide Şavaripa, genellikle yay ve ok tutarken betimlenir, bazen ise bir geyiğin yanında veya onun ölüsüyle veya dans ederken görülür. Sık sık saçlı başının üstünde topuz yapılı, bıyıklı ve sakallı bulunan bir figür olarak betimlenir.

Kıyafetleri genellikle peştamallıdır, bazen tavus kuşu tüyleriyle süslenmiştir. Ancak bazı tasvirlerinde pantolon giydiği de görülür. Sıklıkla bir veya iki kadınla veya zaman zaman bir erkek arkadaşıyla birlikte resmedilmiştir (Robinson, 1979: 267).

Merhamet bodhisattvası Avalokiteshvara ise *krishnasara* olarak bilinen büyülmüş bir geyiğin turkuaz yeşili derisini sevginin (*maitri*) sembolü olarak sol omzuna asar. Bu büyülmüş geyik son derece evrimleşmiş bir yaratıktır ve kendisini yalnızca kalbi saf olanlara görünür kılar. Bodhisattva'nın bir emanasyonu olarak insanların düşüncelerini ayırt edebilir ve onların dilinde konuşabilir. Geyiklerin, özellikle de ceylanın yumuşak şefkatli gözleri Avalokiteshvara'nın adının anlamını yansıtır - 'tüm âlemlere şefkatle bakan' (Beer, 1999: 83).

Budalara, Bodhisattvalara, Brahmā'ya, Śakra'ya ve çarkı döndüren krallara atfedilen ve onların sıradan insanlara göre üstünlüğünü simgeleyen olağanüstü fiziksel özellikler (1. düz tabanlar, 2. tabanlardaki bin kollu bir tekerleğin işaretleri, 3. uzun, ince parmaklar, 4. geniş, düz topuklular, 5. perdeli ayaklar ve eller, 6. aşırı derecede esnek uzuvlar, 7. çıkıntılı ayak parmakları, 8. geyiğinki gibi ince bacaklar...) arasında geyik benzetmesinin yer alması da dikkat çekici bir husustur (Gakkai, Dictionary of Buddhism, "thirty-two features" maddesi).

Buraya kadar çeşitli açıklama ve tasvirlerle açıklığa kavuşturulmaya çalışıldığı üzere Budist Uygurlarda önemli yer tutan geyik kavramının dönem eserlerinde yer alan kullanım şekilleri ve Buda'nın geyik metamorfozuna dair tanıklar çeşitli metin örnekleri vasıtasıyla şu şekilde aktarılabilir:

Tanıklar

(1) bargil sen *ananta* ol içlig muygakgaru barıp başın tutup kulgakınta bo sudurug yēti kata sözlegil kim munuñ tıltagınta ol ēriñç y(a)rlıg muygakk(ı)la ol emgekintin ozzun kutrulzun tēp "Ānanda! sen git! O dişi geyiğe gidip başını tut ve kulağında bu Sūtra'yı yedi kez söyle ki, o zavallı hamile geyik acısından kurtulsun." (BT XXIII H 049-055, 2005: 166, 167).

(2) anta ötrü *anant* barıp ol muygaknıñ başk(ı)yasın tutup yēti kata sözledi "Bu sebeple, Ānanda gidip o hamile geyiğin küçük kafasını tutup yedi kere söyledi." (BT XXIII H 055-57, 2005: 166, 167).

(3) adın bir arıgda altın öñlög körgeli körkle sıgıun bar erti¹³ .. yılki yüzün arjılar teg amrılmış köñül<ı>üg tözün yavaş .. alku sıgunlarta keyiklerde adrukarak biş yüz sıgunlarınñ yirçisi iliği begi erti. "Başka bir ormanda altın renkli, görmeye değer, gösterişli (bir) geyik varmış. Görünüş itibariyle hayvan (olmakla beraber) evliyalar gibi sakin, (temiz) gönüllü, asil, halim selim (imiş). Bütün geyiklerden daha (ayrıcalıklı olan bu geyik) beş yüz geyiğin rehberi, hanı, beyi imiş." (DKPAM 251-257, 2009: 9, 174).

(4) adın bir arıgda semekde edgülg muygak bar erti .. neteg osuglug erti tip tiser .. tolp et'özi tüüsü terisi şobak alt[un öñ]lög erti .. kurgu yinik kılınçlarig kiterip tevsiz kürsüz tözün [yumuşak] törülög tokulug erti .. alku sıgun muygak kuvragınıñ ögi teg amrak erip uzun turkaru olarnı ayig kılınçdın tıdıp nom nomlayur erti .. anta ötrü raştramukı atl(ı)g keyikçi ol arıgda barıp toor tuzak yaratdı "Başka bir ormanda iyilik (sahibi bir) dişi geyik vardı. Nasıldı, neye benzerdi diye sorarsan; bütün bedeni, tüyü, derisi saf altın (gibi) renkli idi. Gayri ciddi ve boş işlerle uğraşmayan, dürüst, asil, yumuşak ve faziletli idi.

13 Aynı bölüm, Hami nüshasındaki paralelinde Buda'nın metamorfozuna dair daha ayrıntılı bir şekilde bilgi sunmaktadır: çak bo koluda y(i)me şakımını tükēl bilge teñri teñrisi burkan bodsatav yorıgın yorıyur erken .. sıgun ajuñında toğdı erti .. altun öñlög et'özi erti .. "İşte bu zamanda, tam bilge, tanrılar tanrısı Buda olan Śākyamuni, bodhisattva yolunda yürürken altın renkli bir geyik varlığında dünyaya geldi." (Elmalı, 2009: XXVII).

Bütün erkek ve dişi geyik sürüsünün anası gibi şefkatli olup, daima onları günehtan alıkoymak için vaaz ederdi. Bu arada Râştramukhya adlı geyik avcısı o ormanda gidip tuzak kurdu.” (DKPAM 1790-1802, 2009: 65, 195).

(5) [ol] edgülgüg sığınlar begi .. biş yüz sığınlarig ötleüy erigleyü inçe tip tidi .. meniñ isig özümke ançakıya y(i)me yilimkemim yapşınmakım yok antag ulug katıglanmakın katıglanayın .. amtı [o]k tıdıgsız köñülin d(a)ndıpalı iligke [bar]ıp sizlerke isig öz bireyin amrak bir y(i)g(i)rmı p(a)t(a)r meniñ isig özümün satay(1)n .. sizlerniñ özünüzlerni satgın alayın uz[un] turkaru meñilig boluñlar. “O, iyilik sahibi geyikler beyi beş yüz geyiğe nasihat ederek şöyle dedi: “Benim (kendi) canıma zerre miktarı bağıllığı yoktur. Böylesi büyük (bir) zorluğa katlanabilirim. Şimdi de serinkanlı bir şekilde (sıkılmadan) Hükümdar Dañdāpala’ya varıp sizlere yaşam vereyim. (Kendi) sevgili ömrümü (sizin için) satayım. (Bunun karşılığında) sizlerin hayatlarını satın alayım. Daima mutlu olun.” (DKPAM 0286-0296, 2009: 11, 174).

Şekil değiştirme olgusunun Budist Uygurlarda tek bir kelimeyle sınırlandırılmadığını görmekteyiz. *Körk tegşür-*, *körkin tegşür-*, *körkin körtgür-*, *et’öz körkin körtgür-*, *et’öz körtgür-*, *tuo türlüg körkle meñizlig et’öz b(e)lgürt-*, ... *et’özününe kedil-*, *kendi et’özün ... b(e)lgürt-*, *körki belgülgüg bol-*, *körkle et’öz belgürt-*, *kuo kelig kıl-*, *et’öz tegşürüp ... et’özün b(e)lgürt-*, *körk meñiz belgürt-*, ... *belgülgüg bol-*, *b(e)lgürtme etözlüg kişi körklüg, körkdeş et’öz, kuo kelig, riti kuo kelig* (Elmalı, 2012: 29) gibi ifadeler, Eski Uygur Türkçesi döneminin dil zenginliğinin bir göstergesidir. Türk tasavvuf edebiyatında ise Budist Uygur edebiyatıyla paralel bir mahiyette geyik motifi, mistik bir derinliğe ve fantastik bir atmosfere sahiptir.

3. Bektaşî Geleneğinde Geyik

Bektaşilik, 13. yüzyılda Kalenderîlik içinde temelleri atılan ve 15. yüzyılın sonlarında Hacı Bektaş Veli aneleri etrafında Anadolu’da yaygınlaşan bir tasavvuf ekolüdür (Ocak, 1992: 373). Onun öğretileri, Bektaşî tarikatının temelini oluşturur. Hacı Bektaş Veli’nin düşünce sistemi, İslam’ın temel prensipleriyle birlikte doğu mistisizmi ve Anadolu halk kültürünün unsurlarını bir araya getirir. Bu öğretiler, zamanla Bektaşilik adı verilen bir tarikatın doğmasına ve gelişmesine yol açmıştır. Bektaşî tarikatı, İslam’ın mistik boyutlarını ön plana çıkararak, bireyin Tanrı ile olan ilişkisinde derinlemesine bir anlayış geliştirmeyi hedefler. Bektaşilik, zamanla Osmanlı İmparatorluğu’nun çeşitli bölgelerinde yayılarak, geniş bir takipçi kitlesine ulaşmıştır. Bu tarikatın temel öğretilerinde ve ritüellerinde, doğa ve hayvanlarla olan ilişkiler önemli bir yer tutar. Bu bağlamda, velilerin geyiklerle olan münasebeti, Bektaşî geleneğinde derin bir anlam taşır.

Bektaşî inancında geyik, tasavvufî yolculuğun simgesel bir parçası olarak önemli bir yer tutar ve manevi rehberlik rolünü üstlenir. Bu bağlamda geyik, hem müridin hem de mürşidin ilişkisini ve ilahi hakikate ulaşma sürecindeki rehberliği simgeler. Bektaşî kültüründe manevi rehberliğin, bilgelik ve hakikati arama sürecindeki önemi büyük olduğundan, geyiğin bu sembolik rolü, inancın özüne derin bir anlam katmaktadır. Tasavvuf geleneğinde, mürşit (öğretmen), müridin (öğrenci) ruhani yolculuğunda ona rehberlik eden kişidir. Mürşidin görevi, müridi ilahi hakikate ulaştırmak, onun içsel benliğini keşfetmesine ve dünyevi bağlardan arınmasına yardımcı olmaktır. Geyik, bu rehberliği temsil eder; çünkü doğası gereği sakin, zarif ve sessizdir. Bu özellikler, mürşidin sunduğu manevi rehberlikle özdeşleşir. Geyik, bir yol gösterici olarak, müridin hakikate ulaşma sürecinde karşılaştığı zorluklar ve belirsizlikler arasında ona doğru yolu bulması için yardım eder. Böylece, Bektaşî kültüründe geyik, içsel arınma,

sabır ve manevî aydınlanma yolunda müşşidin rehberliğinin somut bir sembolü haline gelir.

Manevî yolculuk yani seyrüsülük, tasavvufî anlayışta, bir şeyhin rehberliğinde Allah'a ulaşmak amacıyla gerçekleştirilen manevî bir yolculuğu ifade eder. Tasavvufun ilk dönemlerinde sülük, insanı Hakk'a götüren tüm davranış ve eylemleri kapsayan geniş bir anlamda kullanılırken, zamanla bir müşşidin gözetiminde belirli tasavvufî kurallara ve uygulamalara bağlı olarak gerçekleştirilen bir manevî eğitim süreci anlamına evrilmiştir (Coşanay, 2017: 202). Bu süreçte müridin en önemli ihtiyaçlarından biri, bir rehberin yönlendirmesidir. Geyik, bu rolü üstlenerek, müride hem rehberlik sağlar hem de ilahi hakikate giden yolda onu sabırlı ve kararlı olmaya teşvik eder. Bektaşî inancında, müşşidin rehberliği, müridin yalnızca entelektüel bilgi kazanması değil, aynı zamanda manevî olarak olgunlaşması ve içsel aydınlanmaya ulaşması için de gereklidir. Geyik, bu anlamda, müşşidin müridi doğru yola yönlendiren, ona sabır ve bilgelik aşılayan figürüdür. Geyik sembolü aynı zamanda doğayla uyumu, saflığı ve sadeliği temsil eder. Bektaşî düşüncesinde, tasavvufî yolculuğun başarıya ulaşması için müridin dünyevi bağlardan ve arzulardan kurtulması, sade ve mütevazı bir yaşam sürmesi önemlidir. Geyik, doğanın saflığı ve masumiyetinin bir yansıması olarak, müşşidin bu manevî yolculuğa nasıl rehberlik etmesi gerektiğini de anlatır. Doğayla olan uyum, Bektaşilikte içsel huzurun ve manevî dengeyi bulmanın bir yolu olarak kabul edilir. Bu nedenle, geyik hem bilgelik hem de doğanın öğretici gücüyle müridin ilahi hakikate ulaşma yolculuğuna katkı sağlar.

Geyik figürleri, Bektaşî tekkelerinde ve dergâhlarında sıkça kullanılır ve kutsal kabul edilir. Bektaşî geleneğinde anlatılan pek çok efsane ve hikâye, velilerin geyiklerle olan ilişkisini konu alır. Bu hikâyeler, genellikle velilerin doğaüstü güçlerini ve doğa ile olan derin bağlarını vurgular. Müslüman dervişlerin geyik donuna bürünmesi ile Şamanların geyik elbisesi giymesi arasındaki benzerlik, mistik düşüncenin kavranması amacıyla derin bir bakış açısı sunar. Kaygusuz Abdal'ın (Alâiyeli Gaybî'nin) hikâyesi, bu benzerliği çarpıcı bir şekilde yansıtır. Kaygusuz Abdal örneğinde, Abdal Musa'nın dergâhına katılımı geyik olayıyla ilintilendirilir. Gaybî, ormanda bir geyiği izlerken, geyiğin bir kulübeye sığmarak kaybolduğunu görür. Karşısına çıkan kişi, beklediği geyik yerine Abdal Musa'dır. Gaybî, geyiği bulmak için Abdal Musa'ya dönüp, ondan geyiği ister. Abdal Musa ise koltuğunun altında bir okun vücuduna saplı olduğunu gösterir. Bu sıra dışı olay, Gaybî'nin içsel keşif yolculuğunu temsil eder. Ardından Gaybî, yaraladığı geyiğin aslında Abdal Musa'nın geyik donuna büründüğünü anlar ve bu olayın ardından derhal Abdal Musa'ya intisap eder (Aktaş, 1999: 163).

Geyikli Baba, Alevi-Bektaşî inancında geyik-evliya ilişkisine örnek olarak gösterilebilecek ikinci bir tarihi figürdür. Onun Bektaşî tarikatıyla özdeşleşmesi, Abdal Musa ile yakın ilişkisinden kaynaklanmaktadır (Uçar, 2012: 81). Geyikli Baba'nın Alevi-Bektaşî toplulukları arasında mitolojik yönüyle öne çıkmasını sağlayan olay, adından da anlaşılacağı üzere büyük bir kısmını geyiklerle geçirmesidir. Geyikleri evcilleştirerek binek hayvanı olarak kullandığı da bilinen Geyikli Baba'nın geyiklerle olan bu sıkı bağı, bazen geyik donuna girip dolaştığı şeklinde nesilden nesile aktarılmıştır (Su, 2011: 161-162; Ocak, 2017: 215).

Ağu İçen, Derviş Cemal ve Sarı Saltuk gibi halifelerin, Hacı Bektaş Veli tarafından Bektaşîliği yaymakla görevlendirildikleri ifade edilir. Bu halifelere Ağu İçen Baba figürünün, Tuncelililer tarafından Hacı Bektaş Veli ile birlikte Horasan'dan geldiği söylenir. Ağu İçen Baba'nın ocağında "niyet boynuzu" adıyla bilinen bir geyik boynuzu bulunmaktadır. Çocuk sahibi olmayı arzulayanlar ise bu boynuzla birer bez bağlayarak dileğinin gerçekleşmesi amacıyla duada bulunurlar (Turan, 1991: 37-38).

Geyik, safiyet, zarafet ve ilahi gerçekliğe ulaşma yolunda ilerleme gibi anlamlarla ilişkilendirilir. Arif kişinin içsel mücadele ve nefsanî arzularıyla yüzleşme sürecinde elde ettiği manevî bir kazanımı ifade eden bu kavramın elde edilmiş sürecinde kişi, nefsanî arzularını terk ederek ego ile mücadele eder ve manevî aydınlanma yolunda ilerler. Geyik donu elde etmek ise kişinin içsel gelişim ve ruhsal olgunluk seviyesini yükseltmek anlamına gelmektedir.

Bektaşilik geleneğinde “geyik donu”, arif kişinin içsel yolculuğunda yaşadığı ruhsal dönüşümü ve ilahi aydınlanmayı temsil eden bir kavramdır. Budizm’de olduğu gibi Alevi-Bektaşî inancında da geyik, ulu kişilerin geyik donuna girdiği düşüncesiyle kutsal bir hayvan olarak kabul görmektedir. Bu nedenle Alevi-Bektaşîler arasında geyiğin avlanması hoş karşılanmamıştır. Tahtacı ve Yörük aşiretlerinde yaygın olan itikata göre geyik avlayan avcılarının başına muhakkak felaketle sonuçlanan bir olay geleceği düşüncesi hâkimdir ve halk arasında bu hususta pek çok rivayet anlatılmaktadır (Güngör ve Aksoy, 2012: 254; Karayel ve Albayrak, 2020: 446; Selçuk, 2008: 319). Budist ikonografide olduğu gibi Bektaşî ikonografisinde de – özellikle Hacı Bektaş Veli’yi tasvir eden heykeller ve portrelerde– geyik, önemli bir simge olarak karşımıza çıkar. Genellikle Hacı Bektaş Veli’nin kucağında tasvir edilen geyik, sulak bölgelerden kirlenmeden geçmesi ve kötülöklere karşı mesafeli oluşu nedeniyle de günahlardan arınmayı ve masumiyeti sembolize eder (Günşen, 2007: 348).

Sonuç

Budizm ve Bektaşilik gibi farklı inanç sistemlerinde, geyik sembolü benzer şekillerde anlamları muhteva etmektedir. Çalışmamızdan yola çıkılarak Budizm’de ve Bektaşilikte geyik motifinin ortak noktaları ile farklılıkları şu şekilde özetlenebilir:

Ortaklıklar

1. Saflık ve Zarafet: Budizm ve Bektaşilik, geyik motifini saflık ve zarafetin simgesi olarak benimsemiştir. Budizm’de, geyik sembolü genellikle huzur, zarafet ve aydınlanma ile ilişkilendirilir. Buda’nın öğretilerini yaydığı ve aydınlanmış bir varlık olarak tasvir edilen geyik, Budist mitolojisinde bazen bir reenkarnasyon sembolü olarak da görülür. Özellikle Buda’nın ilk vaazını verdiği Sarnath’taki Geyik Parkı’nda geyiklerin bulunması, bu hayvanların kutsallık ve zarafetle ilişkilendirilmesine katkıda bulunur. Bektaşilikte ise geyik, Hacı Bektaş Veli’nin doğa ile olan derin bağlarını ve manevî saflığını sembolize eder. Bektaşî ritüellerinde ve sembollerinde sıkça kullanılan geyik figürü, tarikatın doğa ile olan uyumunu ve zarafetini temsil eder.

2. Doğa ile Uyum: Her iki inanç sisteminde de doğa ile uyum, manevî gelişim ve aydınlanma yolunda merkezi bir rol oynar. Budizm’de doğa ile uyum, Buda’nın öğretilerinin ve doğanın döngüsel yapısının anlaşılması yoluyla içsel huzurun bulunmasını hedeflerken, Bektaşilikte doğa ile uyum, Tanrı’nın yaratışının bir parçası olarak doğanın kutsallığını kabul etmeyi ve bu anlayışı günlük hayatta uygulamayı içerir. Geyik motifinin her iki inanç sisteminde de önemli bir yer tutması, doğa ile olan bu uyumun ve doğanın kutsallığının evrensel bir tema olduğunu ortaya koyar. Bu tema, farklı kültürel ve dini bağlamlarda benzer şekillerde ifade edilse de, her inanç sisteminin kendi özgün öğretileri ve pratikleri aracılığıyla zenginleşir.

3. Manevî Rehberlik: Her iki inanç sisteminde de geyik figürü, manevî rehberlik ve aydınlanmanın bir sembolüdür. Budizm’de geyikler, Buda’nın öğretilerinin yayılmasını ve evrensel hakikatlerin sürekli dönüşümünü ifade ederken, Bektaşilikte geyikler, velilerin manevî rehberliği ve doğa ile olan derin bağlarını temsil eder. Budizm’de geyiklerin Buda’nın öğretilerinin saflığını ve doğa ile uyumunu

simgelemesi, manevi rehberliğin doğa ile iç içe bir deneyim olduğunu gösterir. Bektaşilikte ise geyik figürlerinin velilerin ruhaniyetini ve manevi rehberliğini temsil etmesi, doğa ile uyumun ve manevi bilincin önemini vurgular.

Farklılıklar

1. Tarihsel ve Mitolojik Arka Plan: Budizm’de geyik motifi, Buda’nın ilk vaazını verdiği Sarnath’taki Geyik Parkı ile yakından ilişkilidir. Bu olay, Budizm’in temel öğretilerinin açıklandığı ve yayılmaya başladığı yer olarak büyük bir öneme sahiptir. Geyik Parkı, Budist literatürde ve ikonografide sıkça anılan ve Buda’nın aydınlanma yolculuğunda önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen bir mekândır. Sarnath’taki Geyik Parkı, Buda’nın beş eski yoldaşıyla bulunduğu ve Dört Yüce Gerçek’i ve Sekiz Aşamalı Yolu açıkladığı yerdir. Bu park, Budizm’in tarihsel ve mitolojik bağlamında önemli bir yer tutar. Bektaşilikte ise geyik motifi, Hacı Bektaş Veli’nin doğa ile olan ilişkisini ve onun doğaüstü güçlerini simgeleyen efsanelerle ilişkilidir. Hacı Bektaş Veli’nin geyiklerle olan ilişkisi, onun manevi yeteneklerini ve doğa ile uyumunu vurgular. Bektaşî efsanelerinde sıkça yer alan Hacı Bektaş Veli’nin geyiklerle olan dostluğu ve koruyuculuğu, onun doğa ile olan derin bağlarını ve manevi gücünü temsil eder.

2. Sembolizm ve İkonografi: Budist ikonografisinde geyik figürü genellikle Dharmachakra (Dharma Çarkı) ile birlikte tasvir edilir. Dharmachakra, Buda’nın öğretilerinin sürekli dönüşümünü ve evrensel hakikatlerin yayılmasını ifade eder. Geyiklerin burada kullanılması, Budizm’in doğa ile olan uyumunu ve doğanın ruhani öğretilerle olan bağlantısını simgeler. Budist sanatında, geyikler genellikle Dharmachakra’nın her iki yanında oturmuş olarak tasvir edilir, bu da Buda’nın öğretilerinin yayılmasını ve evrensel hakikatlerin sürekli dönüşümünü ifade eder. Bektaşilikte ise geyik figürleri, velilerin ruhaniyetini ve doğa ile olan uyumunu temsil eden semboller olarak kullanılır. Bektaşî tekkelerinde geyik figürleri, ritüel ve dekoratif amaçlarla sıkça kullanılır. Bektaşî sembolizminde geyik, saflık ve ilahi bilginin sembolü olarak kabul edilir ve ritüellerde önemli bir yer tutar.

3. Ritüel ve Pratikler: Budizm’de geyiklerle ilgili ritüeller, genellikle Buda’nın yaşamı ve öğretileriyle bağlantılıdır. Sarnath’taki Geyik Parkı’nda gerçekleştirilen ritüeller, Budizm’in yayılmasında önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir ve Budistler için kutsal bir anlam taşır. Budist rahipler ve hacılar, Geyik Parkı’nı ziyaret ederek Buda’nın öğretilerini anımsar ve bu kutsal mekanda meditasyon yaparlar. Bektaşilikte ise geyiklerle ilgili ritüeller, Hacı Bektaş Veli’nin doğa ile olan ilişkisini ve onun manevi gücünü vurgulayan pratiklerdir. Örneğin, Bektaşî tekkelerinde geyik figürleri ve sembollerine yer verilmesi, doğa ile uyumun ve manevi bilincin artırılmasına yönelik ritüellerdir. Bektaşî ritüellerinde, geyik figürleri kullanılarak velilerin doğa ile olan uyumu ve manevi güçleri vurgulanır. Bu ritüeller, inananların manevi yolculuklarında rehberlik eder ve doğa ile olan bağlarını güçlendirir.

4. Geyik Donu: Budizm’de geyik donu ise Buda’nın aydınlanmasının sembolüdür. Aydınlanma yolculuğunda yaşamın acılarından kaçmak ve manevi gerçekliği bulmak için ormanlara çekilen Buda, bu yolculuk esnasında, çalışmamızda da bahsi geçen hikâyeler vasıtasıyla da görüleceği üzere geyik donu giymiş bir kişi olarak tasvir edilir. Dolayısıyla, geyik donu Budist geleneklerde aydınlanma, huzur ve manevi yolculukla ilişkilendirilir. Bektaşilikte de geyik donu, manevi bir sembol olarak kabul edilir. Bektaşî geleneğinde, geyik donu, ulu kişilerin manevi yükselişini ve aydınlanmasını temsil eder. Bu geleneğe, geyik donu giymek, manevi bir yükseliş ve arınma sürecini ifade eder. Geyik donu, Bektaşî tarikatının öğretileri ve ruhani liderlerinin sembolik giysisi olarak önemli bir yer tutar. Budist ve Bektaşî ikonografilerin ikisinde de karşımıza çıkan geyik figürü, doğanın güzelliğini, zarafetini ve manevi derinliğini

ifade etmek için yaygın olarak kullanılır ve sanat eserlerine güçlü bir sembolizm kazandırır.

Görüleceği üzere ortak noktalar, her iki inanç sisteminin doğa ve manevi değerler üzerine kurulu felsefelerini yansıtırken, farklılıklar ise bu iki tradisyonun tarihsel ve kültürel bağlamlarını ortaya koymaktadır. Ayrıca her iki inanç sisteminde de geyik motifinin manevi rehberlik ve aydınlanma yolunda önemli bir rol oynaması, bu temanın evrensel ve kültürel olarak derin bir anlam taşıdığına göstergesidir.

Kaynaklar

- Aktaş, Gıyasettin. “Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve “Haza Destan-ı Geyik””. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 12, 161-170, 1999.
- Aslan, Namık. “Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine.” *Millî Folklor*, 16(64), 37-43, 2004.
- Beer, Robert. *The Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs*. Boston: Shambhala, 1999.
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Folkloru*, (İnanışlar. Töre ve Törenler. Oyunlar). İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973.
- Buda’s Lions *The Lives of the Eighty-Four Siddhas Abhayadatta*. J. B. Robinson (Çev.). Berkeley: Dharma Publishing, 1979.
- Coşanay, Büşra. Tasavvuf Düşüncesinde Seyr u Sülûk Üzerine Bir İnceleme. *Anasay*, 2, 199-216, 2017.
- Cowell, Edward Byles. *The Jātaka or Stories of the Buddha’s Former Births*. Vol I, Cambridge: Cambridge University Press, 1895.
- Elmalı, Murat. *Daşakarmapathaavadānamālā, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2009 (→DKPAM).
- Elmalı, Murat. “Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Metamorfoz.” *Acta Turcica*, 2(1), 1-34, 2012.
- Güngör, Özcan ve Aksoy, Erdal. “Sosyolojik Açından Alevî/Bektaşilerde Tenasüh İnanç.” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 62, 249-270, 2012.
- Günşen, Ahmet. “Gizli Dil Açısından Alevî-Bektaşilik Erkan ve Deyimlerine Bir Bakış.” *Turkish Studies*, 2(2), 328-350, 2007.
- Karayel, Salih Emre ve Albayrak, Ali. “Alevî-Bektâşi İnanç Sisteminde Hayvanlarla İlgili Mitolojik Unsurlar.” *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 438-455, 2020.
- Kaya, Doğan. *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Martin, Rafe. “The Banyan Deer.” *The Hungry Tigris: Buddhist Legends and Jataka Tales*, Berkeley, 1990.
- Monier-Williams, Sir Monier. *A Sanskrit-English Dictionary, Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages*. Oxford, 1899 (→MW).
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Bektaşilik.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5, 373-379, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevî-Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Saltık Özkan, Tuba. “Bamsı Beyrek ve Bey Böyrek Anlatılarında Arketipik İmgeler.” *Millî Folklor*, 22(85), 81-90, 2010.
- Selçuk, Ali. *Ağaçeri Türkmenleri Tahtacılar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Su, Süreyya. *Hurafeler ve Mitler - Halk İslamında Senkretizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Turan, Ahmet. “Hacı Bektaş-ı Veli ve Tunceli.” *Millî Folklor*, 11, 36-38, 1991.
- Türkan, Kadriye. “Türk Masallarında Kahramanın ve Şamanın Don Değiştirmesi Arasındaki Benzerlikler.” *Türkbilig*, 15, 136-154, 2008.
- Uçar, Ramazan. *Alevîlik-Bektaşilik Abdal Musa Tekkesi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2012.
- Yıldız, Hüseyin. Eski Uygur Budist Metinlerinde Bir Karakter Analizi *Kuan Şi İm Pusar* (觀

世音菩薩 - *Avalokiteśvara*). *Eski Türkçenin İzinde. Türkiye’de Eski Türkçe Çalışmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 59-77, 2019.

Elektronik Kaynaklar

- Budizm’in Ortak Noktası (<https://thubtenchodron.org/tr/>)
 Gakai, S. Dictionary of Buddhism (<https://www.nichirenlibrary.org>)
 Güncel Türkçe Sözlük (<https://sozluk.gov.tr/>)
 Hopkins, J. (2011). Tibetan-Sanskrit-English Dictionary (www.glossaries.dila.edu.tw).
 Jataka Tales Vol 1: King Banyan Deer [Chapter 1] (https://www.Budanet.net/e-learning/buddhism/bt1_13.htm)
 Lakkhana Jataka (<https://thejatakatales.com/lakkhana-jataka-11/>)
 Lalitavistara Sutra (Skt. *Lalitavistarasūtra*; Tib. ལྷོ་མེས་རྒྱལ་པོ་, *gyacher rolpa*, Wyl. *rgya cher rol pa*; Eng. *The Play in Full*) Translated into Tibetan by Jinamitra & Dānaśīla & Munivarman & Yeshe Dé (<https://read.84000.co/translation/toh95.html>)
 Nandiyamiga Jataka (<https://thejatakatales.com/nandiyamiga-jataka-385/>)
 Nigrodhamiga Jataka (<https://thejatakatales.com/nigrodhamiga-jataka-12/>)
 Rohanta-Miga Jataka (<https://thejatakatales.com/rohanta-miga-jataka-501/>)
 Ruru Jataka (<https://thejatakatales.com/ruru-jataka-482/>)
 Sarabha-Miga Jataka (<https://thejatakatales.com/sarabha-miga-jataka-483/>)
 Suvannamiga Jataka (<https://thejatakatales.com/suvannamiga-jataka-359/>)
 Tibetan Trekking (<https://tibetantrekking.com>)
 Tipallatha-Miga Jataka (<https://thejatakatales.com/tipallatha-miga-jataka-16/>)

Extended Abstract

Buddhism is a mystical teaching born in the north-east of India, based on the control of emotions, moral purity and universal love. Bektashism, on the other hand, is a sect that was shaped around Kalenderism in the eighteenth century and emphasised universal values such as humanity and love. Although they emerged at different dates and in different geographies, Buddhism and Bektashism share some similar symbols and meanings. Both focus on universal values deep within humanity and bring people together spiritually. In both traditions, the deer figure is a symbol of nature and natural balance. In Buddhism and Bektashism, the deer is often associated with the grace, peace and balance of nature. These figures represent man’s connection with nature and the beauty of nature. In addition, the deer figure is a symbol of spiritual enlightenment in both faith traditions. In Buddhism, the deer figure is associated with the Buddha’s enlightenment and spiritual journey, while in Bektashism, the deer figure represents the finding of inner balance and spiritual quest. In addition, the deer figure is associated with concepts such as peace, grace and serenity in both traditions. The deer, which is seen as a part of the spiritual quest, expresses the finding of inner balance.

Metamorphosis is a term that refers to the transition from one particular stage to another within the life cycle of an organism. Usually the term is used to describe the transition of organisms such as insects, frogs and some other invertebrates from larval or juvenile stages to adult stages. This transformation process is characterised by significant changes in the physical structure of the organism and often in its lifestyle. Modern Turkish Dictionary defines the concepts of “shape change” or “metamorphosis” as “metamorphosis” (TDK, 20.05.2024). According to this definition, metamorphosis refers to the process of transformation of an entity into another form. In folklore studies, transfiguration or metamorphosis is generally defined as the transition of people, animals, plants and inanimate beings from one to another by losing their essential qualities; changes such as inanimate matter coming to life or animate beings becoming inanimate (Boratav, 1973: 76). In this context, the concept of “shape change” also refers to the miracle of a saintly person by taking the form of animals such as crane, pigeon, falcon, deer, snake, fish or dragon (Kaya, 2007: 252).

Within Buddhism, the deer metamorphosis is a concept that usually carries a symbolic meaning and is treated with various interpretations in different Buddhist texts. Especially in texts about the life and teachings of Buddha, deer are used as an important symbol. To provide

more information about the rebirth of the Buddha as a deer, some examples from different Buddhist works can be cited as follows:

- **Jataka Tales:** One of the most important texts in the Buddhist tradition, the Jataka tales recount the Buddha's experiences and teachings in his past lives. In many of these tales, the rebirth of the Buddha in animal form and the lessons learnt from these experiences are described. The tale of the "Banyan Deer" is one of the most well-known Jatakas in which the Buddha is born as a Banyan deer and guides his herd. Apart from this, many other examples of Jatakas have been mentioned in our study.

In Turkish Sufi literature, in parallel with Buddhist Uyghur literature, the deer motif has a mystical depth and a fantastic atmosphere. The similarity between the Muslim dervishes' wearing of deer's underwear and the Shamans' wearing of deer's clothes offers a profound perspective for the comprehension of mystical thought. The story of Kaygusuz Abdal (Gaybi of Alâiyeli) reflects this similarity in a striking way. In addition, Geyikli Baba and Agu İçen Baba, who are mentioned in Bektashism, are historical figures that can be shown as examples of the relationship between deer and saints in Alevi-Bektashi belief.

As in Buddhist iconography, the deer appears as an important symbol in Bektashi iconography, especially in the statues and portraits depicting Haji Bektash Veli. The deer, which is usually depicted in Haji Bektash Veli's lap, symbolises purification from sins and innocence due to its unpolluted passage through wetlands and its distance from evil (Günşen, 2007: 348). Deer is associated with meanings such as purity, elegance and progress towards reaching divine reality. In the process of obtaining this concept, which expresses a spiritual gain obtained by the wise person in the process of inner struggle and confrontation with his egoistic desires, the person struggles with the ego by abandoning his egoistic desires and progresses on the path of spiritual enlightenment. Obtaining deer underpants means raising one's level of inner development and spiritual maturity. In our study, after giving information about the deer symbol in Buddhism, the deer metamorphosis in Buddhism will be mirrored in the similarity of the deer metamorphosis in Bektashism, and witnesses and narratives about the deer will be presented to the reader through our study.